

A magyar történelem „hosszú” 19. százada – francia nyelven

Charles Kecskeméti: *La Hongrie des Habsbourg, Tome II: de 1790 à 1914. Préface de Sándor Csernus et de Noel-Yves Tonnerre. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2011. 405 oldal*

A jelen kötet Jean Bérenger: *La Hongrie des Habsbourg de 1526–1790* (PU de Rennes, 2010) folytatásaként olvasandó. A 2011-ben elhunyt Habsburg Ottó emlékének ajánlott könyv előszavában Kecskeméti Károly¹ azt emeli ki, hogy műve az érdekelt kultúrákban mély gyökerekkel bíró előítéletek árnyalását célozza: míg a magyar historiográfia előszeretettel beszél „osztrák elnyomásról”, melynek az 1867-es kiegyezés csak új formát adott, addig az osztrák történészek szívesen hangsúlyozzák (vagy túlozzák el) Budapest súlyát a kettős monarchia politikájának formálásában. Szerzőnk arra figyelmeztet, hogy a magyar iskolákban tanítottaktól helyenként eltérő szellemben tárgyalja majd a hosszú 19. század történelmét (a magyar olvasók természetesen tudják, hogy iskoláinkban nincs feltétlenül konszenzus az itt tárgyalt kérdésekben). A hiánypótló könyv persze elsősorban a francia vagy frankofón olvasóknak szól, márpedig a francia közvélemény beidegződései szintén helyesbítésre szorulnak, hiszen a párizsi sajtótermékek többsége a 19. század közepétől fogva igen fogékony volt a Habsburgokkal szembeni magyar „ellenzékiség” nacionalista, sőt sovén felhangjainak kiemelésére és a Magyarországon élő nemzetiségek viktimizálására. A túl egyszerű beállítások árnyalása, a korszak Magyarországot jellemző politikai, gazdasági, vallási és kulturális sokszínűség felelevenítése tehát a

könyv vállalt célkitűzése. Feltűnő, hogy Kecskeméti nagy figyelmet szentel a nemzeti kérdésnek (tehetne-e persze másképpen?), amelynek higgadt, tényszerű és elfogulatlan tárgyalása üdítően hat az elmúlt évek Trianon-gyászába kissé belefásult frankofón magyar olvasóra.

A könyv szellemiségét meghatározó történetfelfogás szembeötlő vonása, hogy szerzőnk a magyarországi történeket és jelenségeket az európai diplomácia-, gazdaság- és eszmetörténeti kontextus legteljesebb figyelembevételével tárgyalja. Ennek megfelelően minden fejezet alaphangját az adott korszak Európájának eszme- és intézménytörténeti bemutatása adja meg. Mondanivalóját illusztrálандó Kecskeméti egyébként feltűnően gyakran hivatkozik a Magyarországon megforduló nyugat-európai utazók feljegyzéseire, aminek oka nyilván nemcsak az, hogy szerzőnk korábban szerkesztett egy ezeket összefoglaló könyvet,² hanem azon feltételezhető meggyőződése is, hogy a külső, elfogulatlan szemlélők tapasztalatai fontos információértékkel bírnak. A könyv szerzője igen előzékeny a magyar történelem iránt érdeklődő és további információkra vágyó olvasókkal szemben, hiszen a könyv bibliográfiája elsősorban angol vagy francia nyelvű munkákat tartalmaz, a francia történelem egyes epizódjaival és nagy alakjaival való párhuzamok (például a *chambre introuvable*-ra³ történő utalások, Károlyi Sándor Le Play-hez, Bangha Béla és a századforduló „új jobboldalának” pedig Charles Maurras-hoz való hasonlítása) pedig biztosan közelebb hozzák a francia olva-

¹ A Franciaországban élő levéltáros-történész szerzővel az AETAS 2000. évi 1-2-es számában olvasható életút-interjú.

² *Notes, rapports et témoignages français sur la Hongrie, 1717–1809*. Paris–Budapest–Szeged, 2006.

³ Ezen a néven híresült el az 1815-ös Restauráció képviselőháza, amelynek tagjai királypártibbakk voltak magánál XVIII. Lajosnál is.

sóhoz a magyarországi történéseket. Kiemelendő végül szerzőnknek az eszmetörténeti mozgások iránti kitüntetett figyelme és a magyar politikai gondolkodás baloldali-progresszív hagyománya iránt tanúsított szimpátiája.

A könyvet alkotó három nagy fejezet közül az első a *Régi rend utolsó évtizedei* címet viseli, és az 1848-ig tartó korszakot tárgyalja. Az 1790-es országgyűlés eseményeit igen hosszan elemzi, arra hivatkozván, hogy ekkor kezd kifermődni a későbbi bal- és jobboldal, a haladók és konzervatívok táborra. Mérsékelt „labanc” kiindulópontjának megfelelően a reformjavaslatok inspirálójának az esetek többségében a dinasztiaát tartja – hangsúlyosan így van ez a toleranciáról szóló (józsefi rendelkezéseket megerősítő) 1790:26-os törvény esetében. A fejezetben sok szó esik a rendszeres bizottságok javaslatairól, elsősorban Skerlecz Miklósról, amelyekben Kecskeméti a későbbi magyar liberalizmus legfontosabb gazdasági és politikai követeléseinek korai szintézisét látja: a magyar szabadelvűek a 19. század első felében is ezek szellemében próbálták dualizmussá alakítani az osztrákokkal való együttélést és nemzeti érdekkörbe vonni a magyar gazdaságot. Bár e javaslatok 1795-ben eltemetettek, és csak 1826-ban kerülnek elő, mégis megtermékenyítő hatást fejtenek ki a reformkor politikai–gazdasági útkeresésére.⁴ A reformokra való hajlandóságot a francia forradalomtól való félelem öli ki Bécsből és a magyar politikai elitből. Az események híre felmérhetetlen izgalmat vált ki a magyarokból is: Kecskeméti a lipóti időkben megjelent nagyszámú politikai pamfletről és értekezésről Hajnóczy József és Berzevich Gergely radikális szellemű írásait emeli ki. A magyar jakobinusok (akiket szerinte pontosabb lenne *filo-jakobinusoknak* nevezni) kapcsán egyfelől aláhúzza, hogy milyen szoros szellemi rokonságban álltak a

londoni, bécsi, zürichi és varsói „jakobinusokkal”, másfelől pedig kiemeli a két fázisban zajló demokratikus felkelés forogatókönyvének tökéletes irrealitását. Ennek megfelelően Kecskeméti szerint a kegyetlen megtorlásnak leginkább üzenetértéke van, melynek címzettje a magyar politikai elit: a hatalom egyszerűen példát akart statuálni. A Batsányi János által magyarra fordított 1809-es schönbrunni nyilatkozatig tartó korszak fő kérdése Kecskeméti számára az, hogy miképpen reagál a magyar politikai elit a felkelésre felhívó francia szíreňhangokra, s miképpen látják a Lacuée és Lezay-Marnesia féle utazók a magyarok erejét és lojalitását. A napóleoni idők országgyűlésein meglehetősen céltalan közjogi kötéľhúzás zajlik az ellenzék és az udvar között. A bécsi tanácsadók egy része szerint az Osztrák Császárság 1804-es életre hívása a régi alkotmányos rend végét jelenti. A Napóleonnal kiegyező I. Ferenc kísérletet is tesz egy abszolutisztikus uralmi rendszer életre hívására, ám ennek működtetését (hosszú távon legalábbis) a mélyen gyökeredző magyar alkotmányos hagyományok nem teszik lehetővé. A következő – Magyarország történetét a bécsi Kongresszus Európájában tárgyaló – részfejezet teremt alkalmat arra, hogy Kecskeméti alapos és viszonylag friss statisztikákkal illusztrálja az ország etnikai és felekezeti sokszínűségét és persze azt a közismert tényt, hogy a magyar etnikum csak relatív többséggel rendelkezett Magyarországon. Kitér a parasztság és a nemesség gazdasági és társadalmi helyzetének alapos tárgyalására is. Kiemeli, hogy gazdasági szempontból Magyarország ezekben az időkben integrálódott az ipari forradalom Európájának munkamegosztásába (igaz ugyan, hogy szinte kizárólagosan Ausztrián keresztül, ám ez is nyilvánvalóan jobb, mint a semmi). A gazdaság fejlesztésére irányuló magyar kezdeményezéseket nehéz helyzetbe hozó (esetenként teljességgel ellehetetlenítő) függőség és alárendeltség kapcsán képzelenség nem felvetni a *felelőség* kérdését. Nos, Kecskeméti elveti a *gyarmati függő-*

⁴ Mindez összhangban van korábbi könyvének (*A magyar liberalizmus 1790–1848*, 2008) a kontinuitásról szóló tézisével.

ség kifejezés használatát, amely véleménye szerint nem fedi le az örökös tartományok és Magyarország között fennálló viszony komplexitását. Kétségtelen tény ugyan, hogy Bécsben dogmaértékű meggyőződés volt, hogy a politikai *status quo* csak akkor tartható fenn, ha a magyar gazdaság fejlettsége nem halad meg egy bizonyos szintet. Magyarországnak azonban voltak örökölt és a bécsi politikától tökéletesen független bajai is: a hihetetlenül gyenge infrastruktúra, a hitel hiánya az ősiség folytán, s végül a kereskedelmi gyengeség, amelyet a zsidóság csak részben orvosolt. Az ország népességét alkotó nemzetek nyelvi–kulturális törekvéseiről adott beszámolójában – nagyon helyesen – a magyarokéval párhuzamosan (és majdnem ugyanakkora terjedelemben) mutatja be a szlovák, román, szerb és horvát fejleményeket. Megjegyezhető ugyanakkor, hogy a műben nem kapnak kellő figyelmet azok az újabb – irodalomtörténeti berkekből, elsősorban Bíró Ferenc tollából származó – meglátások, amelyekből kiderülhetne, hogy a magyar nyelv felemelésének kérdése sokáig tökéletesen hidegen hagyta a magyar nemességet, és kizárólag a polgári származású értelmiséget érdekelte.

A 19. század első évtizedeiben a besúgók tömegeit foglalkoztató metternichi titkosrendőrség működése – természetesen az elnyomáson túl – bizonyos értelemben azt a célt is szolgálja, hogy a hatalom tájékozódjon az alattvalók hangulatáról: a nemzeti konzultáció sajátos formájáról van tehát szó. (75. old.) 1812 és 1825 között nem hívatik össze a diéta, ami nem az udvar pillanatnyi sértődöttségének eredménye, hanem az autoriter metternichi politikai filozófia lényege. Bár a felszínen működőképesnek tűnik a domesztikált Magyarország ideálja, a háttérben az ókori és a felvilágosodáskori filozófia táplálja az ellenállást. Az 1820-as években fokozatosan formálódik ki az a független értelmiségi réteg, amelynek befolyása ellen a kormányzat gyakran a vármegyei nemességet veti be. Az 1825-ös diéta működésének jelentőségét Kecskeméti elsősorban

a későbbi korok alkotmányos–parlamentari technikáinak kidolgozásában látja. Külön – ismét csak az európai kontextus bemutatásával felvezetett – részfejezetet kapnak az 1830-as évek. A lengyelkérdés jól illusztrálja az európai szövetségi rendszer erejét és problémáit, a magyarok lengyelek iránti tehetetlen szimpátiája pedig azt, hogy semmiféle befolyásuk nincs Ausztria politikai orientációjára. Széchenyi *Hiteljét* Kecskeméti – hangsúlyosan – nagyszabású *liberális és progresszív*, a magyar politikát teljességgel új irányba állító műként értelmezi, s ennek megfelelően a Kelet Népe-vitát is a *liberalizmuson belüli*, a szabadelvűség „filozófiai” és „radikális” (kossuthi) változata közötti összecsapásként interpretálja. (117. old.) Bár Széchenyi progresszív liberálisként való besorolása – amely némiképp szembemegy az elmúlt évtizedeket uraló értelmezésekkel – feltétlenül üdvözlendő, a *radikálissal szembeállított filozófiai* jelzővel, bevallom, nem tudok sokat kezdeni. Kossuth liberalizmusa vajon nem filozófiai forrásokból táplálkozott? Mitől volna filozofikusabb a legnagyobb magyar politika-felfogása, mint a későbbi kormányzó-elnöké?

Az 1832–1836-os diéta, kudarcos volta ellenére, igen fontos állomása a magyar politikai–alkotmányos fejlődésnek, mert világhosszá teszi a mély változtatások szükséges voltát, és hozzájárul a liberális politikai elit kifermálódásához. Az 1839–1840-es diétát az teszi a korábbiaknál sikeresebbé, hogy a kormányzat is felismeri: az autoriter hatalomgyakorlási technikák működtetése nem megoldás a problémákra. A *Vormärz hongrois* címet viselő részfejezet az ipari forradalom első lépéseit mutatja be, aláhúzával, hogy Magyarország komoly lemaradásban van Európától és Ausztriától. A Védegyelet – és a vele összekapcsolódó „civil” kezdeményezések – kudarcra Kecskeméti szerint arra mutat rá, hogy kormányzati támogatás, bankrendszer és infrastrukturális fejlesztések nélkül, továbbá az öröklött feudális struktúrák mellett aligha lehet komoly gazdasági előrehaladást elérni. A halálbüntetés

1843-ban bekövetkező eltörlése persze nem 254, hanem csak 154 évvel követi a Kolonich-féle *Einrichtungswerket*.⁵ (128. old.) Igen alapos és adatgazdag – talán túlzottan is – a kor szellemi életét bemutató fejezet. A recenzens szívesen elismeri, hogy a kulturális sokszínűség bemutatása nem képzelhető el az azt hordozó személyek és intézmények részletes felsorolása nélkül, ám a magyar történelemmel és kultúrával ismerkedő francia vagy frankofón olvasó fejbekölintő mennyiségű adattömegeg fogja szembetalálni magát a 131. és 139. oldal között. Példáan kiegyensúlyozottnak látom viszont a nemzetiségi kérdés tárgyalását: Kecskeméti aláhúzza, hogy a magát szabadságában és önrendelkezésében korlátozottnak gondoló magyar nemzet igen keményen bánik a nemzetiségekkel, amit a bécsi kormányzat persze kihasznál – a helyzetet a pánszláv és orosz fenyegetés teszi még hangsúlyosabbá. Szerzőnk itt emeli ki először – s a későbbi fejezetekben rendre visszatér erre –, hogy a magyar politikai elit számára oly kedves, az ezeréves közös haza képét a diskurzus középpontjába helyező *történeti argumentáció* a nemzetiségi elitek számára tökéletesen irreleváns volt.

Forradalom, megtorlás, kiegyezés: ez a könyv második – az elsőnél jelentősen rövidebb – részének címe. 1848, joggal, az európai forradalmak éveként marad fenn a történeti emlékezetben. Kecskeméti azonban ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy – Metternich meggyőződésével ellentétben – alig-alig volt kapcsolat és együttműködés az egyes országokat (vagy inkább csak városokat!) lángra lobbantó forradalmárok között. A nemzeti érzelmeiktől fűtött felkelőknek általában sem idejük, sem energiájuk nem maradt arra, hogy komolyabban egyeztessenek egymással – Kecskeméti ezt a jelenséget azzal illusztrálja, hogy az 1848 márciusában megalakult magyar felelős kormány és a szinte ugyanazokban a na-

pokban kikiáltott Velencei Köztársaság vezetői csak 1849 júniusában, azaz közvetlenül a bukás előtt lépnek szövetségre egymással. A felelős magyar kormány által beterjesztett és az országgyűlés által elfogadott áprilisi törvények a reformkor legszebb eszméinek megvalósulását jelentik Kecskeméti szerint. Részletesen beszámol a konkrét diplomáciai helyzet alakulásáról, arról tehát, hogy csak hónapokig él az az illúzió, mely szerint Ausztria csatlakozna a Német Szövetséghez (ami azt jelentené, hogy kizárólag perszonálunió kapcsolja össze Budát Béccsel). Kitér a magyar ügy rossz nemzetközi megítélésére: az európai közvélemény mindenhol a nemzetiségek elnyomóját látja a magyarokban, és Ausztria fennmaradását elkerülhetetlenül fontosnak véli az oroszok féken tartásában. Nem hallgatja el az erdélyi eseményeket és mézszárlásokat sem, Hermann Róbert tanulmányára hivatkozva elutasítja ugyanakkor a román történeti művekben megjelenő – 40 ezer áldozatról szóló –, minden bizonnyal túlzó becsléseket. Az értékelés kulcsmondata: abszurd, hogy a liberális magyar politikai elit úgy kívánta nagyra tenni az országot, hogy közben lemondott a lakosság felének lojalitásáról. (190. old.) Bár árnyaltan fogalmazva mutatja be a forradalom táborán belüli erőviszonyokat, érzékelhető szimpátiával beszél a Békepárttól, akik tisztességes és realiztikus álláspontot foglaltak el a hagyományos jobboldal és a függetlenségpárti „jakobinusok” között. (190. old.) A forradalmat követő megtorlást az indokoltnál jóval brutálisabbnak nevezi, különösen, ha azt összehasonlítjuk az itáliaival. Alaposan elemzi a forradalom bukását követően ideiglenesen kiépülő neo-abszolutizmus elveit és gyakorlati működését (ellenvetésként csak annyit: nem tűnik szerencsésnek az autoriter rendszer központosító változatát pártolókat „a felvilágosodás iránti vonzalmától megszabadult jozefinizmus” [*Joséphisme débarrasé de son penchant pour les Lumières*] híveiként meghatározni). A rendszer ideológiai alapjai: a jogeljárás elmélete, a kisebb-

⁵ Jean Bérenger jóvoltából létezik latin–francia kétnyelvű kiadása is.

ségek védelme és végül a (fél-)ázsiai magyarság civilizálásának szükséges volta. Kecskeméti a Kövér György, Gerő András és Deák Ágnes nevével fémjelzett új magyar historiográfiának tulajdonítja annak elismerését, hogy az abszolutizmus korszakában sok olyan intézkedés történt, amely Magyarország társadalmának és gazdaságának modernizálása felé mutat. A fejezet végén az olvasó kiegyensúlyozott beszámolót talál a Kiegyezéshez vezető bel- és külpolitikai okokról és az igen bonyolult közjogi helyzetéről.

A *dualista korszak Magyarországa* címet viselő harmadik nagy fejezet a kiegyezés értékelésével kezdődik. 1867 nyilván értelmezhető nagy magyar politikai győzelemként, ahogyan azt az osztrák és a nemzetiségpárti historiográfia teszi. Kecskeméti azonban azt is elmondja, hogy legnagyobb haszonélvezői miért nem érezték a sajátjuknak a rendszert, amelynek fő problémájaként a közjogi kérdéseken való huzakodás és a nemzeti–nemzetiségi problematika túlsúlya sokáig nem tette lehetővé a világnézeti pártok létrejöttét, és meggátolta a politikai berendezkedés demokratizálódását. Nem tagadható ugyanakkor, hogy a gazdaság sohasem látott fellendülésen ment keresztül, és a nemzeti kultúra is virágkorát élte. Kecskeméti egy bővített mondatban (246. old.) megemlíti a szabadkőművesek közéletbe való visszatérését, a gondolatmenetbe kicsit szervetlenül illeszkedő passzusból azonban nem derül ki, hogy a páholyok szerepe fontos szerepet töltenek-e be a korban vagy sem. Aláhúzza, hogy a dualista rendszer nem demokratikus, ám kétségtelenül jogállami jellegű. A magas cenzuson alapuló, korlátozott participáció ugyan a 19. századi liberális politikai berendezkedések általános jellemzője, ám Magyarországon a rendszer fokozatos demokratizálását ellehetetlenítette az a megfontolás, hogy az általános (vagy az ahhoz közelítő) választójog megingatná a magyar etnikum uralmát a nemzetiségek felett. A dualista rendszerben a nagykorú férfiaknak mintegy a negyede

szavazott, a hatalomgyakorlás alsóbb szintjein működő virilista rendszer pedig már mindenféle európai mércével tarthatatlan. A helyzetet különféle perspektívákból láttatni kívánó Kecskeméti kifejti, hogy amit a magyarok fejlődésnek és szabadságnak látnak, az a nemzetiségek számára kulturális és politikai elnyomás – például jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzetiségi iskolák működésének kormányzati szabotálsa vonatkozásában 1920 és 1945 után a románok és a csehszlovákok ugyanazt teszik, amit a Trianon előtti magyar politika. (285. old.) A kifulladás liberalizmus romjain felépülő – antiszemita, ultramontán és agrárius – századvégi új jobboldalt is nemzetközi (európai és osztrák) kontextusban tárgyalja. Prohászka Ottokár és Bangha Béla kapcsán kiemeli, hogy különböző irányokból lehet megérkezni az antiszemitizmus-hoz, amely a kor európai jobboldali mozgalmainak nélkülözhetetlen eleme. Kecskeméti szerint a magyar jobboldalnak azért van különös szüksége egy új, organikus nemzetfogalomra, mert a korábbi időkben egyértelműen a baloldal és a liberálisok vitték a nemzeti ügyeket. Elsősorban Kövér György tanulmányaira támaszkodva tárgyalja a korszak gazdasági fejlődését, aláhúzza, hogy a legújabb eredmények szerint nem volt ez olyan fényes, mint amilyennek sokáig látszott. Nem mulasztja el bemutatni az érem másik oldalát sem: beszél a felfoghatatlan szegényparaszti szegénységről, a kivándorlók tömegeiről és a képvisellettől megfosztott rétegek politikai mozgalmairól is. A bérköveteléseket képviselő és az általános választójogot követelő magyarországi szociáldemokrácia fő problémájának az tűnik, hogy a polgári és függetlenségpárti baloldallal való taktikai szövetségük nem teszi a számukra lehetővé az őszinte nyitást a nemzetiségek felé, azaz Otto Bauer és Karl Renner elveinek elfogadását. (304. old.) Kecskeméti bevezeti a francia olvasókat a kegyelmes–méltóságos–nagyságos–tekintetes úri lét rejtelmeibe is. A magyar politikai elitet a nemzeti megfontolások mellett a

szocialistáktól való félelem is meggátolja a demokratikus eszmék felé való nyitásban (lásd Andrassy javaslatait, 317. old.). Kitér – talán elsősorban a francia olvasók kedvéért – a Budapesten működő Francia Irodalmi Társaságra és a *Revue de Hongrie*-ra is. A háború előtti években egész Európa meg volt győződve arról, hogy a magyarok megnyire elnyomják a nemzeti kisebbségeket. Nincs jó ellenérv: a történeti jogokra való hivatkozás irreleváns, a kultúrfölény elve viszont kifejezetten kontraproduktívnek tűnik, hiszen egyfelől sértő, másfelől pedig áthallásos, hiszen a germán világ magyarokkal szembeni fölényének eszméjét is felidézi. Kevesen – Mocsáry Lajos, Justh Gyula és Jászi Oszkár – szegülnek szembe a legdurvábban nemzetiségellenes intézkedésekkel. Kecskeméti elítélően értékeli a velejéig antidemokratikus tiszai politikát, amely a 20. századi autoriter rendszereknek készítette

elő a terepet ideológiailag, igen rokonszenvezően mutatja be viszont Jászit és körét. A kötet végén kronológiai útmutatót, név- és helymutatót találunk, valamint egy felsorolást a magyar nevek francia megfelelőiről, (amelyből kiderül például – amire a recenziens sohasem gondolt, pedig kézenfekvő –, hogy a Manó a Manuelből származik).

A kifejezetten választékos francia nyelven írott munka minden bizonnyal elérte célját: a francia olvasók ezentúl olyan könyvből tájékozódhatnak Magyarország (hosszú) 19. századi történetéről, amely árnyaltan és a nemzeti elfogultság minden formájától mentesen, a demokratikus és szabadelvű ideálokat azonban folyamatosan szem előtt tartva rekonstruálja nemzetünk történetének talán legszebb korszakát.

BALÁZS PÉTER